

ЗМІСТ

ЧАСТИНА ПЕРША 3

Безмаль передмова..... 3

Передісторія..... 8

ЧАСТИНА ДРУГА..... 85

Майже передмова... 85

Мачуха NORGE 91

ЧАСТИНА ТРЕТЯ 210

Передмова, якої могло не бути..... 210

Грузинський хутір на Завадщині 217

ЧАСТИНА ПЕРША

Безмаль передмова...

Вона запросила мене несподівано. Сказала якимось неупокореним голосом у слухавку:

– Вкрай необхідно поговорити... Часу небагато. Я тут перечитала тих, до кого можу бемкнути хоча б через знайомих, і прийняла рішення. Бемкаю до вас. Чекаю такого-то числа о такій-то годині за адресою...

Я погодилася одразу. Знала, що ця жінка колись була володаркою книгозбірні. Ні, не домашньої. Хоча, може, і домашньої... Я ніколи не була в неї вдома. Знайомство було далеке – як кажуть «шапочное». Хоча, може й того не було, бо особисто я до капелюшків байдужа, а на тій жінці хоч і бачила різного крою, проте при зустрічі вона точно їх не знімала, як робили це колись чоловіки в певних колах.

Так от, вона працювала бібліотекаркою в одному із навчальних закладів. Мабуть, я поки що не стану казати, у якому саме... Хоча... Цей текст міг би бути документальним; із красномовним зображенням дійових осіб, зі збереженням достовірних імен і прізвищ, посад, переступів, звань, нагород, з уточненнями часу дії, з низкою розповідей про благодіяння, звісно, у кого вони були, а на завершення – каяття і все те, що супроводжує людину спочатку до чистилища, а далі – кому куди... Тільки якби я нава-

жилася на документальний твір, то, боюся, врешті-решт мене точно хтось би щонайменше приплеснув цеглиною по голові. Для такої справи охочі знайшлися б...

Отож залишу істинним тільки її красиве ім'я – Ельвіра. Правда ж, гарне? Його походження мало безліч версій, та я обираю давньогерманську, за якою воно перекладається як «усеправдива». Бо тоді ця жінка здалася мені саме такою: вона якраз балансувала – як канатоходець – по мотузці життя і вже не боялася казати про сховане за пазухою, бо вочевидь щось пропало їй груди. Мені здалося, до свого закономірного завершення стезі, а чи до падіння з канату вона дуже хоче звільнитися від якогось тягаря. Звісно, пір'їна, зірвавшись, може ще й політати, а камінь тільки падає на дно прірви, та ніхто не знає, як вищі сили виважують наші земні вчинки. Так само як ніхто не знає, де воно – дно, яке воно – дно і, може, в будь-якому падінні є сенс.

Вилетівши на останній, третій, поверх старого будинку одним махом, я пригальмувала перед квартирою номер тридцять сім, відсапуючись, і констатувала, що не маю нічого проти трійки і тим паче проти сімки, бо сама народилася сьомого числа одного з осінніх місяців, навчалася у школі за номером сім, живу в квартирі, на дверях якої бовваніє кокетливо вигнута сімка... Бозна скільки сімок я ще б привласнила, аби двері не відчинилися настіж, і маленька жіночка, яку язик не повернеться назвати бабцею, постала в усій дивовижній доглянутості. Вузьенькі брюки, подовжений блузон бірюзового кольору, волосся сиве волосина до волосини – аж сяє, стрижка каре-боб з легкими завитками і руки... О, про руки треба сказати окремо: довгі пещені пальці з овальними нігтями, на яких лак бежевого кольору, одразу заговорили якимись вишуканими красивими жестами, чи то навмисно привертаючи увагу до себе,

чи то так само навмисно відвертаючи увагу від блілого вже помереженого зморшками обличчя. Та зовсім не вилинялі очі – чорні як вуглини і ледь випуклі – палахкотіли живим вогнем, який пропік мене прискіпливим поглядом.

– А ви пунктуальна, – сказала вона. – Я й сама така зануда... Люблю людей з пунктиком. Можете не роззуватися, але руки мити обов'язково...

Невеличка небагата, але охайна й світла квартирка, велика ванна кімната без запаху старості.

– Я з вашого дозволу буду розмовляти напівлежачи, бо щось мені сьогодні ні туди ні сюди, ні в тин ні в ворота, – промовила своїм низьким голосом – як контральто у співачки.

Вона вмостилася на канапі, побіля журнального столика. Я сіла на раритетний стілець із високою спинкою, який точно не стояв тут зазвичай, а був призначений для мене. Погляд мимоволі впав на стосик старих фотознімків і пожовклих папірців.

– Розповім довгу історію, від якої може й знудити... Хоча у вас над шиєю ніхто не стоїть і, писати про те чи ні, вирішувати не мені, а вам, – баяла вона, уможуваючись на високих подушках.

– А яким би ви хотіли бачити текст? Документальним? – одразу запитала я, щоб знати, на що налаштовуватися.

– Спаси вас боже! – вигукнула вона, додаючи театральний жест виразними руками. – Ще чого? Хіба ви не знаєте, що істинна правда зазвичай безіменна? А брехня живуча, вона часто успадковується так само, як будь-які риси характеру чи хвороби. А ще – брехня мстива. У героїв моєї оповіді є нащадки. Та й самі герої ще не всі на тому світі. Ну оприлюдните ви імена тих, про кого дізнаєтеся з моїх оповідок, а їм це стане не до шмиги, і той хтось влаштує нам солодке життя. Страждальцями і героями люди ста-

ють там, де є негідники. Звичайно, бувають відчайдухи, бувають правдоруби, які називають усіх своїми іменами, але я хочу мирно відійти... Та й вам воно ні до чого.

– Ви примусили мене замислитися, чому трапляється саме так? Може, тих, хто вивернув кожуха вовною наверх, тобто сказав правду і навіть пальцем тицьнув, бояться більше, ніж самі вони боялися, говорячи правду. Знаю зі слів людини, яка бачила все на власні очі, що так не-навиділи й боялися Олеся Ульяненка, бо він у своїх творах міг хльостко описати когось зі знайомих і врепіжити справжнє ім'я, по батькові й прізвище на додачу.

– Та я теж дещо про це знаю. До того ж – письмак міг виставити якусь провінційну учительку, а для багатьох інших легко вигадував імена й назвиська. А ви хотіли, щоб вас боялися і недолюблювали як Ульяненка?

– Але ж його читають, це приголомшлива література! Ну, по-перше, я не така прямолінійна, а по-друге, і це вже не стосується Ульяненка, я не беруся оголошувати вирок. Хоча не проти, щоб читали...

– Читала і я вашого Ульяненка, читала... Схоже, там багато правди, але вона не моя, бо я в тому світі не жила. У мене був свій рахітичний світ. І не збагнути, куди людських дивацтв і митарств напхано більше: у тексти Ульяненка чи в мою пазуху.

Я ненароком глянула на її груди і завважила, що вони дуже навіть помітні, хоча при такій худорлявості і зважаючи на вік, могли б уже легко сховатися в складках блузна. І раптом вона сказала так, наче прочитала мої не вельми хитромудрі думки:

– Коли в тебе є краса і більше нічого – це страшно. Красою зараз уже не так й легко здивувати, адже є ботокс, силікон, пластика, спортивний зал із накачкою м'язів вреш-

ті-решт... Людство навігадувало стільки всілякої дивовижі для ліплення тіл, що снаги для ліплення душ уже не вистачило. Утім, приходить час істини, і якби хтось не силіконився чи ще щось там, краса захиріє. І що тоді: лякатися дзеркала, кликати смерть, ненавидіти усіх красивих, забуваючи, що і їм це минеться? Ніякі замітники не спрацьовують, ніякі... Я думаю, кожна людина мала б замолоду заснувати власний фонд доживання в злагоді із собою. Ну це ніби пенсійний – така собі накопичувальна система. Тільки накопичувати треба в душу – тілу все одно буде гаплик.

– А ви такий фонд маєте? – кинула я у невимушену паузу запитання, наче камінець по воді, і враз відчула, як кола розійшлися, розійшлися...

– Я покликала вас, щоб передати свої накопичення, адже в мене немає прямих нащадків. Хоча, якби й були, то де гарантії, що моє сумнівне багатство комусь із них стане стартовим капіталом? Часто буває, що після смерті батьків їхні фотокарточки і списані зошити горять яскравим вогнем, – промовила вона абсолютно спокійним голосом і жестом досконалих рук попросила подати стосик фотознімків, які лежали на журнальному столику...

Звідтоді ми проговорили до темноти за вікном... Досить часто вона прорікала щось про себе від імені третьої особи. Так розмовляють маленькі діти: Елка була наївною, у Елки не вистачило ума...

– Ви мене страшенно втомила, – сказала вона врешті, використавши чудне поєднання, звертаючись на «ви» й водночас вживаючи дієслово в однині. – Ідіть уже! Договоримо іншим разом...

Кілька годин говорила переважно вона, я тільки вряди-годи підкидала якесь дрібне питання, і звинувачення було абсолютно безпідставним. Хоча, напевно, жінка

справді втомилася, і їй привиділося щось своє. Я смиренно промовчала, вимкнула диктофон, перегорнула недописану сторінку блокнота...

Холодний осінній день хльоскав моє обличчя дрібними краплями дощу і поривами вітру, та від надміру інформації щоки пашіли, і я навмисно підставляла себе вітровію. Життєпис, завершення якого я на ту мить не знала, збурив мою цікавість. Та хоч би як там, а голову рвало і хотілося тільки одного: виписати все почуте до слова. Сьогодні ж, зараз же... Хоча розуміла, що в мене не стане ні сил, ні снаги, ні хисту – щоб одним махом. А ще: усе сказане пані Ельвірою треба було переосмислити, перетовкти в собі, розкласти як пасьянс, а тоді вже розкривати рота чи клацати клавіатурою... І тільки всевладний час міг заподіяти мені лихо, чи навпаки – стати у пригоді як вірний побратим.

Передісторія

* * *

На початку лихих дев'яностих мама Ельвіри відлетіла в даль прямо з лікарні. А часи ж і дійсно сутужні: труну й ту не купиш без черги, стрічечку на поховальний вінок ніхто тобі вже за так не підпише. Та й їх, чорних стрічок, ніде немає, окрім як у похоронному бюро, а там черга така, що до ночі не перестоїш. Люди мруть як мухи. Важко повірити, але стрічечки підписала по великому блату власною рукою пишна начальниця того фатального бюро. А інакше ніякий батюшка поночі маму б не відспівав. Ледве встигли...

Старий носатий і розхитаний автобус якогось дідька мав би везти небіжчицю і живих живісіньких людей – як

дрова – через поле ґрунтовою дорогою, потім розбитою горою, бо, бачте, повертатися буде вже трасою, а за неписаними законами однією і тією ж дорогою на кладовище не везуть – не дозволено... Ну хто, трясця його матері, таку полову розвіяв і так покомандував? А-а-а – це тітоньки-завсідниці, які ходять на похорони як на свята, бо опісля можна попоїсти. Вони все знають, вони скажуть, що і як і скільки чарок оковитої належить випити на поминках, щоб без гріха, і якою дорогою з кладовища повертатися. І не дай Боже, тією самою, якою на кладовище їхали... Елці тоді хотілося спитати: а то що, покійник встане з могили й додому прийде, щоб всі попадали за мертво, чи як? О, ці всевіди-тітоньки з навісних дев'яностих! Вони сиділи за столом стовпами погребальної науки, і хай вже й третя партія поминальників дочекалася своєї черги сісти поруч, а вони непорушні, всевіди, п'яні, ситі, й мо' заспівали б... І не треба питати, яким боком вони небіжчиці родичі чи приятельки? Та ніяким! Вони професійні поминальниці, які не підспівували батюшці, не моталися біля плити, готуючи страви, не плакали – вони командували і жерли та пили, жерли та пили... І не шкода нічого того, аби тільки скоріше все – під чисту і йшли звідси. Не йшли до останньої краплі в пляшці.

І вже під двадцять третю годину ночі випхалися в двері так, ніби в них за плечима по два лантухи, а в пузі – капуста, печення, котлети й усе, що було на столі, що приготували дві молодші, вірні в буквальному розумінні слова до гроба подружки Ельвіриної матері, яка таки дотягла лямку до дев'яти десятків.

А тоді вже за стіл сіли ті, хто допоміг Ельвірі спровадити маму на кладовище як слід. Дядько Степан, меблевих справ майстер, причовгав, спираючись на милицю і сказав:

– Хотів уже й не йти поночі, так ми ж із твоєю мамкою з війни на цій вуличці прожили. Як згадаю, якою красунею

вона сюди припливла, то й старий, а в жилах кров закипає. Висока ставна, чорні очиська метають стріли... А бач, висохла, змаліла. Труну, мабуть, завелику зробив. От часи настали; раніше всім добрим людям шафки майстрував, а тепер труну за труною... Та гоже, що у вас дошки з осики якимось дивом до цього дня долежали, а то й гроб – по блату.

Він сидів за столом поруч тітки Катрі, яка куховарила сьогодні для поминального столу і говорив, говорив – як радіоприймач, а Ельвіра мовчки жувала котлету, яка з примусу присутніх опинилася на тарілці, бо ж цілий день у роті – ні rischi. Їй взагалі нічого не хотілося, але ж мама точно образилась би, аби вона не відбула цей день як усі, по-людському. А тепер слухала дядька Степана і пригадувала, як сусіди збиралися в цій ось кімнаті на свята, і цей кульгавий здоровань часто норовив вщипнути мамку за литку, коли батько десь відволікався. Елка тоді була малою і страшенно ревнивою. Отож підбігала до матері й грабастала обома руками рідні ноги, немов хотіла сказати: не займай, це моя мамка і її ноги теж мої. А тепер ось вони всі повернулися з кладовища, і вже ніхто не може ні вщипнути, ні обійняти висохлих перед смертю ніг. Тепер люди сидять якогось дідька за столом після човгання краєм могили.

– Ельвіро, ти чого не їси? От мати й жалілася, що змалечку такою неїстівною була. Мабуть, тому й не виросла. Олена он яка ставна, а ти дрібна, тільки очі, бач, мамчині. Ох і очі ж у вас! – у дядька після другої чарки язик поволі розв'язувався, а після ще якоїсь там уже заплітався... – Ти ж знаєш, що тебе люди за єврейку мали, і все ті чорні очі. Ні, якби виросла до мамчиного зросту, тож і була б схожа на чеченку, а так... Я ж знав, що твоя мати – у дівочтві Царні, а люди хоч і не знали, а казали, що схожа на грузинку. Бач, на мамку казали, що грузинка, хоча вона була чеченкою, а тебе приписали до євреїв, хоч ти й... Слухай, а хто ти?

І Ельвіра мимоволі згадала, як в Лубни у вересні прийшли німці, а у жовтні вже почалися розстріли мирних євреїв. Старих і малих, красивих і не дуже красивих жінок і чоловіків погнали в Засулля. Тоді вона вперше дізналася, що схожа на єврейку, і її можуть розстріляти. І тоді ж їй бабця заборонила виходити з двору без дорослих. А вона якось таки пішла по молоко до перекупки. Ішла собі вулицею, розмахуючи порожнім бідончиком, щось там метикувала своєю дитячою головешкою, і враз оговталася, коли побачила, що назустріч ліниво чиррикають трое в німецькій формі зі зброєю наперевіс. Вона злякалася й прилипла до чужого, пофарбованого в зелене, паркана спиною, а чиїсь руки несподівано затягли її в двір. Отак ухопив хтось її за комір благенького пальтечка і поволик, а вона з переляку задкувала, задкувала і навіть кавкнути не могла, бо в горло вп'явся великий гудзик пальтечка.

– Ти що, чокнута? Хутчіш за сарай і сиди там як глухоніма, – прошипів їй на вухо хлопець, якого вона, звісно, бачила сто разів, але жодного разу не розмовляла з ним, бо він був років на шість старшим за неї, хоча тільки на голову вищим.

Тоді вона слухняно шмигнула за сарай у чужому дворі й сиділа під стіною, відсапуєчись і відчуючи грішним місцем холод, який ішов від землі. Перші приморозки якраз захопили місто так само очікувано, як і німці. Дівчинці було страшно, холодно й дуже хотілося вийти зі своєї схованки та помчати щодуху до мамки, але ж Солянка наказав їй сидіти глухонімою. Вона згадала, що по-вуличному хлопця називали саме так. І коли його голова в драному картузі визирнула з-за рогу і кивнула, подаючи знак до звільнення, Елка підірвалася з місця, мов укушена, і помчала до хвіртки. На вулиці вже сутеніло і коли почула, що назустріч хтось біжить, хекаючи, як паровоз, що набирає швидкості, мало не

зомліла зі страху. Але то так на всіх випарах бігла рідна бабця, яка теж мало не збожеволіла від страху, що німці таки розгледіли в Елці єврею й погнали в Засульський яр.

Опісля цієї пригоди дівчині не спалося і думала про Солянку як про свого справжнього рятівника, а пізно вночі до неї прийшло якесь дивне бажання; ну ніби вона хоче скоріше стати дорослою і щоб вони йшли із Солянкою вулицею вдвох, а сусіди дивилися на них і шепотіли: оце так парочка.

* * *

Солянка довго був дрібним, трохи задержуватим, а сопливим мало не до вдаваного парубкування. Ні, коли він зрідка швендяв вулицею самісінький, то його ніхто й не чув, а от коли поруч височів чубатий, широкоплечий і тривкий як водонапірна вежа Василівський, Солянка вмить перевтілювався, оживав. У нього навіть вираз обличчя набирав розвою: губа ледь закопильовалася, брови зсувалися до купи, а що вже пшеничний чубчик так і той ставав дибки чи, може, так здавалося.

Вони з Васильківським і за шкільною партою сиділи вдвох, і – додому вдвох, і на танці в найближче село навертали вдвох – нерозлийвода, одним словом. Звісно, Солянці іноді діставалося від товариша на горіхи у вигляді легенького, може, навіть ніжного запотиличника, але то вже коли дрібний вилупок, визираючи з-за спини товариша таку дурницю впоре, що Васильківському й вуха червоним пропече... Певна річ, такого поняття, як іспанський стид, ні малий, ні ставний тоді не знали, але воно існувало, і частенько отим виразом можна було б означити цілу сторінку життя цих двох друзяк до гробу.

Васильківський так і був кликаний всім миром, бо це було його прізвище. А Солянка? От ніхто, окрім учителів на уроці, цього мініатюрного хлопця інакше й не називав, хоча, звісно, то було прізвисько. І нагородила хлопця так рідна мати.

– Та він же в мене невеличкий. Ото як виставлю страви в полумисках на стіл, то тільки солянка й на ум іде, коли кину оком на синопка.

Хлопцю страх як подобалося ходити з Іваном Васильківським на танці у вільшанський клуб. У тому селі жила Іванова тітка, і вони зазвичай ночували в її stodoli, яка так-сяк була вкрита руберойдом, і через дірки зорі підморгували хлопцям. Того лагідного вечора вони пішли полем у Вільшанку босоніж, теліпаючи через плечі однакові черевики. Ну розміром, звісно, черевики були різні, але колір і фасон – один в один. Отак і куйовдили битим шляхом позаду себе кучері з пилуки, а взулися вже перед самісіньким клубом, дослухаючись, як захлиналася переливами гармошка, як хляпали об долівку босі ноги танцюристів... Ритмічні виляски мало не всім селом розліталися. Ні, ну може, до Лавриків і не долітало, а Раки точно чули відгомін босоногого гарцювання. А тут вони – Солянка і Васильківський – у черевиках. Та як жажнули закаблуками, як чиргикнули – аж клуб підскочив до неба. Ну може, й не підскочив, але хлопцям так здалося, а може, і не здалося, а тільки хотілося.

Іван, щойно переступивши поріг клубу, сходу підхопив якусь дівчину і пішов з нею, пританцьовуючи польку, колом.

– Гей, Санько, бачила, городські прийшли! І твій Іван закаблуками вибиває попереду всіх, – гукнула якась веселуха, не припиняючи виляскувати босими ногами ту ж таки польку в парі з товаришкою.